

Modell Ö 4

Mindre tvådäckare från 1600-talets senare hälft, ca 50 kanoner

Dimensioner:	Längd över stäv	1 644 mm
	Bredd på bordläggningen	472 mm
	Bredd på spant:	448 mm

Skala: sannolikt 1:20

Äldre delar av modellen vilka tillvaratogs vid restaureringen 1896-97 finns under nr Ö 3222 a-x, Ö 3223 a-e, Ö 3226, Ö 3229 a-h, Ö 3230 a-g, Ö 3231 a-d, Ö 3232 a-d, ö 3233 och Ö 3234. Ritningar gjorda i samband med restaureringen finns under ÖH 66. Viktiga uppgifter om restaureringen, bl a en rad detaljritningar, finns i Jacob och Erik Häggs papper, SSHM acc 1978/65.

Denna modell torde vara museets på samma gång mest berömda och mest gåtfulla modell. Den är en av de mest praktfulla äldre fartygsmodeller som finns i hela världen, må vara att dess nuvarande prakt till avsevärd del är ett resultat av Jacob Häggs konstnärliga fantasi. Klart är dock att den är byggd i ovanligt stor skala, rimligen i syfte att möjliggöra minutiös återgivning av dekorationer och andra detaljer. Modellen har också ursprungligen varit riggad vilket var sällsynt bland äldre svenska fartygsmodeller. Syftet bör ha varit att bygga modellen så exakt lik ett färdigt fartyg som möjligt. Tillverkningskostnaderna måste ha varit betydande.

Sam Svensson har i en särskild utredning (delvis återgiven i Sjöhistorisk Årsbok 1959-1960) klarlagt att den från slutet av 1800-talet härstammande uppfattningen att modellen skulle avbilda skeppet Amarant från 1653 inte kan vara riktig. Hans eget hypotetiska förslag att den kunde vara en förebild för Spes av 1666 bygger emellertid på ett tankefel ifråga om dimensionerna och en missuppfattning av äldre modellers roll i skeppsbyggeriet. När Svensson omvandlar modellens mått till fot i den antagna skalan 1:20 har han använt Amsterdampfot (283 mm). Han har då fått måtten 116´ och 31´7" vilket nära överensstämmer med Spes´ mått - men i svenska fot. Av något skäl tycks Svensson ibland vara benägen att tro att de mått som anges på flottans fartyg var beroende på skeppsbyggmästarens nationalitet (jfr Ö 9) men det finns inga tecken på att något annat än svenska fot (297 mm) använts, åtminstone inte från 1660-talet och framåt. Om vi i stället räknar om Ö 4:s av Svensson angivna mått (1644 mm över stäv och 448 mm bred på spant) till svenska fot i den av honom föreslagna skalan 1:20 får vi en längd på 110´9" och en bredd på 30´2".

Missuppfattningen om äldre modellers roll i skeppsbyggeriet är tanken att påkostade och rikt dekorerade modeller av Ö 4:s typ skulle ha varit

avsedda som förslag eller förlagor till projekterade fartygsbyggen. Det finns visserligen exempel på att modeller byggts i detta syfte (se Ö 9) men det verkar helt otroligt att en dyrbar praktpjäs som Ö 4 skulle ha byggts i syfte att illustrera ett förslag till ett mycket litet linjeskepp, i synnerhet som vi i stort sett saknar spår av andra modeller med detta syfte före 1690-talet. Missuppfattningen att praktmodeller - vilka bevarats i stort antal från 1600-talets senare del, i synnerhet engelska modeller - skulle ha spelat en roll som förlagor är vanlig i litteraturen men på senare år har den avlivats. (se W Salisbury i *Mariner's Mirror* 1965, s 70f samt John Franklin, "Navy Board Models 1650-1750", London 1989). Vackra fartygsmodeller har på 1600-talet byggts av samma skäl som i dag - att vara vackra och fantasieggande.

Det har i källorna endast gått att leta upp en handling som *kan tänkas* ha med Ö 4:s tillkomst att göra. Det är ett brev från arkitekten, ornamentritaren, m m Abraham Wynands till amiralgeneralen Hans Wachtmeister 13/10 1683 (Am koll, Kansliet, E II a, ank skr 1683, KrA). Jag har tidigare diskuterat möjligheten att brevet syftar på Ö 4 (Sjöhistorisk Årsbok 1988-1989, s 70-73). Brevet är tyvärr svårtolkat eftersom det delvis hänvisar till ett nu förlorat brev från Wachtmeister till kamreraren Polumbus. Klart är att Karl XI och Nicodemus Tessin (Wynands' halvbror) varit inblandade i beslutsprocessen kring ett modellbygge, att det gällde en rikt dekorerad modell där bildhuggaren Schytz tillsammans med Wynands skulle utföra dekorationerna och att Schytz med en gesäll även skulle göra snickeriarbetet samt att modellen skulle vara dekorerad invändigt i kajutorna. Det måste rimligen ha rört sig om en praktmodell eftersom beslutsprocessen ligger på så hög nivå. Det finns inga som helst bindande belegg för att det är Ö 4 som avses men av nu existerande modeller är den utan tvekan den starkaste kandidaten. Alternativ skulle i första hand vara någon praktmodell byggd för de kungliga samlingarna vilken i så fall torde ha gått förlorad vid slottsbranden 1697. Jag kan tillägga att jag efter förnyad genomläsning är mer tveksam till att den modell som omtalas i brevet var avsedd för Kalmar domkyrka vilket jag angav som troligt i den tidigare artikeln. Wynands kan i de meningar som gäller kyrkan syfta på något helt annat som omtalats i något tidigare brev. Sammanhanget är inte alldeles lätt att förstå. Det vore önskvärt att Ö 4-frågan behandlades i en konsthistorisk undersökning om bildhuggeriet inom flottan under senare delen av 1600-talet. Wynands och bildhuggaren Heinrich Schytz var djupt involverade i detta och särskilt genom Kronan-utgrävningen börjar det nu finnas underlag för en konsthistorisk undersökning där modeller och ett splittrat men sannolikt inte obetydligt skriftligt källmateriel kunde utnyttjas. Om olika konstnärer med namnet Schytz, se Efraim Lundmark, "Jost Schutze", *Personhistorisk Tidskrift* 1931, s 69-76.

Finns det någon möjlighet att identifiera modellen med något känt fartyg? Om vi antar att skalan 1:20 är riktig (vi kan inte vara helt säkra) så blir urvalet av svenska örlogsfartyg ganska ringa. Vi ska söka en liten

tvådäckare med 20 breddsidportar på vardera däcket, ca 111 fot lång och 30 fot bred. Före 1660-talet hade skepp med dessa dimensioner knappast två kompletta batterier även om de kan ha haft ett komplett däck över batteridäcket. Efter 1680 byggdes knappast några tvådäckare med så ringa dimensioner och de som byggdes med en längd på ca 115 fot synes endast ha haft 16-18 breddsidportar. Kvar blir faktiskt bara två fartyg; Neptunus (1673, erövrat av danskarna 1676) och ett skepp som erövrades ofullbordat och namnlöst av danska trupper i Bodekull (Karlshamn) 1676. I dansk tjänst fick det namnet Victoria. Båda byggdes i Bodekull av Gunar Roth. Deras dimensioner och bestyckning är kända från såväl svenska som danska fartygslistor. Att redogöra för detta är tyvärr lite omständligt: det får räcka med att konstatera att båda var omkring 111 fot långa och sannolikt ca 28 1/2 till drygt 29 fot breda på spant samt att antalet portar bör ha varit 18 eller 20 på båda däcken - Victoria eventuellt med färre portar än Neptunus (Uppgifter ur Krigsarkivet och Danska Rigsarkivet samt litteraturen). Överensstämmelsen med modellen i skala 1:20 är således tämligen god även om modellen är ungefär en fot för bred för att kunna sägas vara identisk med de båda skeppen till dimensionerna.

Det finns ingen anledning att söka göra gällande att modellen avbildar just dessa två fartyg; små linjeskepp med en synnerligen kort och föga ärorik karriär i den svenska flottan. Möjligen kan det tänkas att en ritning som angav dessa fartygs utseende har varit den ritning som modellbyggaren använde för att få en uppfattning om hur skrovets linjer skulle utformas. Det bör här nämnas att Gunnar Roth från 1676 till sin död 1691 var flottans skeppsbyggmästare i Kalmar. Den spekulativt lagde kan tänka sig att han 1683 ombetts överlämna eller kopiera någon inaktuell ritning för att ge den modellbyggande Schytz ett skeppsbyggnadstekniskt korrekt underlag till en praktmodell. Det ovan nämnda brevet säger klart att modellen byggdes efter "avritningar". Men observera - vi rör oss med en hypotes.

Det kan förefalla besynnerligt att ett så litet fartyg avbildats i en så praktfull modell. Förklaringen måste rimligen sökas efter den linjen att fartyget i sig inte var det väsentliga utan att beställaren varit intresserad av att ha en praktpjäs. Den näst Ö 4 kanske mest påkostade svenska fartygsmodellen före 1720, K 61 på Marinmuseum, avbildar också ett litet fartyg, en större fregatt. Den ursprungligen säkerligen mycket påkostade modellen Ö 24, som torde ha ett ursprung i 1600-talet, är en liten fregatt. Det finns således inget som helst samband mellan fartygsstorlek och vad man kostade på modellerna. Detta kan visserligen bero på att modeller av stora skepp gått förlorade men det måste sägas att källorna endast nämner två praktmodeller av ett stort skepp, båda förmodligen förstörda vid Stockholms slotts brand 1697 (se Ö 9) Det är osannolikt att något större antal funnits och gått förlorade - någon brandkatastrof som förklarar att en eventuell större samling i *flottans* ägo förlorats finns inte.

Den genomförda utredningen har således tyvärr inte givit något definitivt resultat. Fortsatta efterforskningar borde gå i riktning mot räkenskaper och inventarier inom hovet samt inventarier i kyrkor med anknytning till flottan. Jag bedömer det mest fruktbart att göra sådana undersökningar efter konsthistoriska riktlinjer, lämpligen i samband med studier om bildhuggeriet inom flottan under senare delen av 1600-talet. Vi vet inte var Ö 4 uppehållit sig före år 1800 då den dyker upp i inventariet för modellkammaren i Karlskrona med beteckningen "Gammalt örlogs skepp om 50 kanoner, med master och en del rundhult, tackling och segel, byggt år 1670 av Jacob Schultz". Chansen är dock ganska stor att den är en av de två "antika skepp" som omnämns i inventariet för Stockholms modellkammare 1786 och som då beordrades ned till Karlskrona. De sannolika kandidaterna till dessa är Ö 3, Ö 4 och Ö 6, möjligen också Marinmuseums K 8 (en spantmodell till ett 50-kanonersskepp). I 1761 års inventering av kronans modeller i Karlskrona omnämns den inte.

Slutligen en fråga till konsthistoriker: finns det någon känd bildhuggare el likn med namnet Jacob Schoultz?

En kopia av Ö 4 finns på Sjöfartsmuseet i Göteborg.